

ELTE BTK Filozófia MA II.

Horváth Gergő

„Isten halott”

A nietzschei metafizika megalapozása Martin Heidegger 1943-as tanulmányának tükrében

Isten halott – írja Friedrich Nietzsche az 1882-ben megjelent *A vidám tudomány* harmadik könyvében. A 19. század talán legmeghatározóbb és a legnagyobb hatással bíró filozófusának hírhedt kijelentése számtalan vita és értelmezési kísérlet tárgyává lett. Az értelmezés során alapvetően háromféle megközelítés adódik. Az első megközelítés társadalmi-történeti szempontból tekinthet a filozófus kijelentésére, amely során felmerülhet a XIX. századi Európa szellemisége, ez egyház nietzschei értelemben vett korszerűtlensége, a természettudományos fejlődés, valamint a darwinizmus nyomán az a nézet, amely szerint az érzékfeletti világba vetett hit szerepét leváltotta az ember ösztönök által elve elrendelt szerepének vizsgálata. A második lehetőség, hogy a kereszténység nietzschei kritikája felől vizsgáljuk a fenti kijelentést, bevonva ezáltal a nihilizmus valamint az elértéktelenedett és átértékelésre szoruló értékek fogalmát. A harmadik lehetőség pedig, hogy a szerző filozófiai életművét, s az életmű filozófiai programját a leginkább tartva szem előtt vizsgáljuk az *Isten halott* kijelentést, mint egy új metafizika létrehozására tett kísérletet. Martin Heidegger 1943-ban megjelent, *Nietzsche mondása: „Isten halott”* című tanulmányának legfőbb érdeme az, hogy Heidegger ez utóbbi lehetőséget választva Nietzsche mondását a filozófus teljes életművén keresztül, annak elsődleges kontextusában vizsgálja, számos olyan problematikus pontot érintve és világítva meg, amelyek nélkül e hírhedté vált tézis vagy érthetetlen, vagy egész egyszerűen túlságosan is félrevezető

lenne. Az *Isten halott* kijelentés az olyan nietzschei alapfogalmak közös nevezője, mint a *nihilizmus*, a *hatalom akarása*, az *übermensch*, az *értékek átértékelése* és az *örök visszatérés*, éppen ezért e fogalmak előzetes vizsgálata elengedhetetlen feltétele annak, hogy Nietzsche mondását helyesen tudjuk értelmezni. Jelen dolgozatban Martin Heidegger mélyreható elemzésén keresztül röviden ismertetni kívánjuk Nietzsche életművének az imént felsorolt legfontosabb fogalmait, melyeket Heidegger kétkötetes, a nietzschei filozófiát vizsgáló művében¹ is hosszasan értelmezett, továbbá heideggeri alapokon arra a kérdésre keressük a választ, hogy mennyiben helytálló a nietzschei filozófiát mint egy sajátos metafizikát értelmezni. Bevezetőnk végén fontosnak véljük megemlíteni, hogy Heidegger *Nietzsche* kötetében több helyen is keményen bírálja² a filozófust, dolgozatunknak azonban, mivel annak középpontjában a '43-as tanulmány áll, ezek a bírálatok nem képezik tárgyát.

Az ateizmus meghaladása A legfontosabb, amit az *Isten halott* kijelentés vizsgálatakor fel kell ismernünk, hogy ezzel a mondásával Nietzsche nem az ateisták alapvetését kívánta megadni³, eme állítása a legkevésbé sem szubjektív abban az értelemben, amennyiben a szubjektivitáson feltételezést, hitet közlő személyes véleményt értünk, és mint ilyen, nem cáfolható meg a hétköznapi élet példáinak felmutatásával. Már dolgozatunk elején le szeretnénk szögezni, hogy abból az elgondolásból indulunk ki, amely szerint az *Isten halott* kijelentés nem pusztán egy vélemény, hanem tulajdonképpen egy életmű filozófiájának és elgondolásának metafizikai következménye. Martin Heidegger mindezt találóan foglalja össze, amikor így ír: „Nietzsche mondása két évezred nyugati történelmének közös sorsát nevezi meg,⁴ e közös sors azonban nem lehet

1 *Nietzsche* címmel a második világháború után megjelent kötet Martin Heidegger 1936 és 1944 közötti Freiburgban tartott előadásait tartalmazza.

2 Heidegger Nietzsche nihilizmus értelmezését illető kritikájának rövid összefoglalása olvasható Kunszt György, *Nihil és ámen (Nietzsche reflexiók)* című könyvének *Heidegger Nietzsche nihilizmusfelfogásáról* című tanulmányában. (Kunszt 2002, 90-121 o.)

3 Vö. „Auch Nietzsches Metaphysik ist als *Ontologie*, obzwar sie weit von der Schulmetaphysik entfernt zu sein scheint, zugleich Theologie. Die Ontologie des Seienden als solchen denkt die *essentia* als den Willen zur Macht. Diese Ontologie denkt die *existentia* des Seienden als solchen im Ganzen theologisch als die ewige Wiederkehr des Gleichen. Diese metaphysische Theologie ist allerdings eine negative Theologie eigener Art. Ihre Negativität zeigt sich in dem Wort: Gott ist tot. Das ist nicht das Wort des Atheismus sondern das Wort des Onto-Theologie derjenigen Metaphysik, in der sich der eigentliche Nihilismus vollendet.” (Heidegger 1961, 2. kötet, 348. o.)

4 Heidegger 2006, 187. o.

más, mint egy meghatározó történelmi mozgás, a nihilizmus maga. Ez azonban Nietzsche szerint nem egyszerűen egy hanyatlás folyamata, hanem az egész nyugati történelmet átható jelenség, amely civilizációnkkal törvényszerűen jár együtt. Isten halálának kimondásával Nietzsche tehát számot vet a nihilizmussal, s mit a továbbiakban majd látni fogjuk, e kijelentésben benne nyugszik kétezer év metafizikájának kritikája, sőt, talán egy új metafizika megalapozása is.

A nihilizmus fogalmának a metafizikai értelmezésen túl erős kultúrtörténeti és kritikai vonatkozása is van, hiszen a nihilizmus azt az állapotot takarja, amelyben az ember hiába keresi az értelmet, s amelyben az életakarata szinte elenyésző. Ennek az állapotnak a meghaladása vonta magával azt a tézist, miszerint Istent „meg kell ölni”. A keresztény morál kialakulásának története Nietzsche álláspontja szerint egyértelműen összekapcsolódik Istennel, és végül Istenben a Semmi akarásával, tehát magával a nihilizmussal. Ahhoz, hogy Nietzsche ezt fel tudja számolni, nagy árat kellett fizetnie: ki kellett vonnia Istent a világból. Ha azonban Isten halott, az embernek kell átvennie élete, valamint sorsa fölött az irányítást, magasabb szintű valósággá kell válnia. Ez az ember újrateemtésének és önmeghaladásának kezdete, amelyben Isten halála nem más, mint áldozathozatal a magasabbrendű ember érdekében, erről azonban a későbbiekben még bővebben szólni fogunk.

A vidám tudomány, Az esztelen ember című aforizmájában ekképp fogalmaz Nietzsche:

Az esztelen ember közibük szökkent, és átfúrta őket pillantásával. »Hová tűnt Isten? – rivallta –, megmondom nektek! Mi öltük meg őt, – ti és én! Mindannyian a gyilkosai vagyunk. De hát hogy cselekedtük ezt? Hogy voltunk képesek kiinni a tengert? Ki adta nekünk a szivacsot, hogy az egész horizontot eltöröljük vele. Mit tettünk, amikor eloldoztuk ezt a Földet a Napjától? (...) Nagyobb tett még sohasem történt – és mind, aki csak születni fog utánunk, e tettnél fogva tartozik egy magasabb történelembé, mint minden eddigi történelem.«⁵

Nietzsche 1886-ban *A vidám tudományt* egy ötödik könyvvel egészíti ki, melynek első aforizmájában (*Honnan a vidámságunk*, 343. aforizma) a halott Isten képe ismét feltűnik, s amelyet Heidegger is idéz: *A leghatalmasabb újabb esemény – hogy „Isten halott”, hogy a keresztény Istenbe vetett hit hiteltelenné vált – már kezdi első árnyait vetni Európára.*

5 Nietzsche 2003, 125. aforizma

Heidegger mindamellet, hogy belátja, hogy Nietzsche Isten halálára vonatkozó tézise magára a keresztény Istenre vonatkozik, felismeri azt is, hogy Isten fogalma magába foglalja a teljes érzékfeletti világot, az eszmék és eszmények platóni tartományát. A metafizika heideggeri értelmezése nem egy diszciplínát vagy egy tant jelöl, hanem a *létező egészébe vett alapszerkezetét*⁶. Nietzsche tézise ilyen olvasatban értelemszerűen már metafizikai tézis, hiszen az érzékfeletti világ helyzetéről kíván tudósítást adni, még úgy is, hogy kritikájában egyértelműsíti, hogy az érzékfeletti tartomány értékvesztetté vált és minden eddig neki tulajdonított értékével együtt el kell azt törölni. Heidegger szerint „[az] »Isten halott« mondás annyit jelent: az érzékfeletti világ hatóerő nélkül maradt. (...) A metafizika, azaz a Nietzsche által platonizmusként értelmezett nyugati filozófia véget ért. Saját filozófiáját Nietzsche a metafizikával, azaz saját szemében a platonizmussal szembeni ellenmozgásként fogja fel.”⁷ Heidegger úgy véli, hogy Nietzsche számára a nyugati filozófia egyedül a platóni filozófia keretein belül értelmezhető. Amennyiben ezzel tisztában vagyunk, jogos-e feltételeznünk azt, hogy az Isten halott kijelentés Nietzsche szájából csupán azok véleményének alátámasztásául szolgál, akik egyébként tagadják Isten létét? A válasz egyértelműen nemleges. Ebben a kontextusban Isten fogalma többet jelent, mint amit a keresztény vallás antropomorfizmusának eredményeképp neki tulajdonítanánk. Nietzsche célja ‘magasabb’ attól, semmit beérné azzal, hogy az egyházi értelemben vett istenhit és vele a teológia és az egyházi tekintély megszűnjön. Az érzékfeletti világban az elértéktelenedett eszmék megüresedett helyét újaknak kell betölteniük.

Nihilizmus és értéktételezés a) A létező egészében vett alapszerkezete és a nihilizmus⁸ terepe
De mi történik akkor – vetődhet fel a kérdés – amikor az érzékfeletti világ elveszti alapját, célját és erejét, mihez kell hát az embernek tartania magát? Ha tehát semmi sem marad mindabból, amit a Platón⁹

6 „A metafizika a létező mint olyan igazsága az egészben.” (Heidegger 1994, 42. o.)

7 Heidegger 2006, 190. o.

8 Heidegger kétkötetes Nietzsche-könyvének második kötetében részletesen is értekezik a nihilizmus problematikájáról. 1940-ben tartott *Az európai nihilizmus* című előadásában, mely szintén a kötet részét képezi, meglehetősen hosszan és árnyaltan tárgyalja járja körbe a nihilizmus nietzschei értelmezését. Heidegger meglepő módon alig érinti a kereszténység tárgykörét, mely azonban Nietzsche filozófiájában elválaszthatatlan a nihilizmus fogalmától.

9 Heidegger a *Nietzsche mondása: Isten halott* című tanulmányában számos helyen említi Platón nevét, akárcsak a nihilizmus fogalmával foglalkozó *Nietzsche* könyvének második kötetében. Platón személyének hangsúlyozása Nietzschére vezethető vissza, aki a kereszténységét popularizált platonizmusként jellemezte.

követő nyugati filozófia érzékfeletti világnak nevez, és semmi nyoma többé a keresztény Isten látszólag mindent betöltő szerepének mint metafizikai realitásnak, nem jelenti-e azt, hogy a nihilizmus kiteljesedéséhez érkeztünk el?¹⁰ A kérdés megválaszolására előtt tisztáznunk kell azt, hogy mit is ért Nietzsche a nihilizmuson, valamint a módot, ahogy Heidegger tekint a fogalom nietzschei értelmezésére¹¹.

Mint a fentiekben már röviden szót ejtettünk róla, a nihilizmus történeti mozgás, sőt Heidegger olvasatában a nyugati történetének megalapozása.

(...) a nihilizmus nem csupán a jelenkor jelensége, nem is csupán a XIX. század terméke, noha abban a században élesebbé vált a rálátás a nihilizmusra, és akkor vált használatossá maga a szó is. (...) Talán azok serkentik a kibontakozását a legmélyrehatóbban, akik mentesnek hiszik magukat tőle. E legfélelmetesebb vendég félelmességéhez az is hozzátartozik, hogy nem tudja megnevezni saját eredetét.¹²

Mivel tehát a nihilizmus erre nem képes, valamint világosan belátható – véli Nietzsche maga is –, hogy annak története a távoli múltban gyökerezik, fel kell ismernünk azt, hogy a nihilizmus áthatotta a teljes nyugati kultúra fejlődését, és kiteljesedéséhez érkezett. Ennek pusztán következménye egy újabb nietzschei tényállás, amely szerint a legfőbb értékek, mint Isten és vele a teljes érzékfeletti világ, eszmékkel és célokkal mind elértektelenedett. Ha azonban a nihilizmusról mint a nyugati történet megalapozásáról szólnunk, s e történetet alatt Nietzsche platonizmusként értelmezett nyugati filozófiát ért, úgy a nihilizmus lényege és terepe is éppen a metafizika. Heidegger azonban ezen a ponton ismét leszögezi, hogy a metafizika alatt a létező egészében vett alapszerkezetére gondol, amely két részre osztható, érzéki és érzékfeletti tartományra, s amelyben ez utóbbi határozza meg és hordozza az előbbit.¹³

Éppen ezért minden bizonnyal téves volna azt feltételeznünk, hogy Nietzsche a nihilizmus okaként tekint a kereszténységre, hiszen az csupán következménye lehet annak. Ehhez azonban el kell fogadnunk Heidegger ésszerű feltevését, miszerint a nihilizmus terepe az a metafizika, amely kétezer év nyugati történetét alakította és hatotta át. Heidegger is óva int attól a tévedéstől, hogy egyes hatásokat – például a magát a kereszténységet – tévesen a nihilizmus okaként tételezzünk fel, holott azok csupán következményei ennek. Nietzsche *A hatalom*

10 Vö Camus 1992, 83-99.

11 Vö. Heidegger 1994, 45-47.o.

12 Heidegger 2006, 191. o.

13 Heidegger 2006, 193. o.

akarásában ekképp nevezi meg a nihilizmus lényegét: „Mit jelent a nihilizmus? – *Hogy a legfőbb értékek elértéktelenednek*. Hiányzik a cél; hiányzik a válasz a »miért?«-re.”¹⁴ A legfőbb értékek elértéktelenedésének módjáról Heidegger pontos képet nyújt: „Mármost a legfőbb értékek már azáltal elértéktelenednek, ha felmerül, hogy az eszményi világ a valóságoson belül nem valósítható meg, mégpedig sohasem. A legfőbb értékek kötelező érvénye meginog. Felmerül a kérdés: mire valók ezek a legfőbb értékek, ha nem biztosítják egyúttal a nevükben kitűzött célok megvalósításának garanciáját, útjait és eszközeit?”¹⁵

Ha azonban a legfőbb értékek s az érzékfeletti világba vetett hit immár érvényüket veszítették, az ember számára még mindig megmarad saját világa, mely új értékek tételezését kívánja meg. Heidegger találóan fogalmazza meg e folyamat lényegét. „Az eddigi értékekre mondott Nem az új értékek tételezésére mondott Igenből fakad.” Ez így önmagában azonban még Nietzsche szerint sem a nihilizmus meghaladása, sőt még mindig nihilizmus. A *hatalom akarása*¹⁶ felől nézve, ez maga a klasszikus nihilizmus. A nihilizmus tehát kétarcú, s értelemszerűen ez kétféle viszonyulásra ad lehetőséget Nietzsche számára. Negatív értelemben elértéktelenedés, pozitív értelmében azonban az új érték-tételezés elvének szükségszerű kiváltója is egyben.

b) Az érték mint a cél-látása, és az érték-tételezés

Mielőtt a nihilizmus fogalmának fejtegetését tovább folytatnánk, célszerű megvizsgálunk, mit ért Nietzsche értékeken, hiszen a nihi-

14 Nietzsche 2002, 15. o.

15 Heidegger 2006, 195. o.

16 A *hatalom akarása* számos vitát váltott ki az elmúlt évszázad során. A mű első kiadását az óriási hagyatékból mint ismeretes Nietzsche zeneszerző barátja Heinrich Köselitz (vagy ahogy Nietzsche műveiben és leveleiben szólítja: Peter Gast) és húga, Elisabeth Fröster állította össze. Az első kiadás a filozófus halálát követő évben, 1901-ben jelent *Der Wille zur Macht* címmel, mely 483 töredéket tartalmazott. Öt évvel később jelent meg a ma kézenforgó hitelesnek ítélt gyűjtemény *Der Wille zur Macht (Versuch einer Umwertung aller Werte)* címmel, amely 1067 töredéket tartalmaz. A mű négy nagyobb részre tagolódik, melyek: *Az európai nihilizmus, Az eddigi legnagyobb értékek kritikája, Egy új érték-meghatározás elve, Idomítás és tényésztés* címet viselik. A művet, mivel azt nem Nietzsche maga bocsátotta kiadásra, és nem is tervezett ezzel a címmel könyvet kiadni, többször hamisítványként bélyegezték meg. A fennmaradt hagyatékból *A hatalom akarását* összeállító páros önkényes és egyoldalú szövegszerkesztése eredményezte a négy főbb könyvre történő tagolást. Fontos véljük megemlíteni, hogy maga Heidegger is kritizálta a szerkesztő-páros megtévesztő és felületes munkáját, ennek ellenére azonban maga is számtalan helyen hivatkozott a kötetre. Továbbá felhívánk a figyelmet arra a tényre, hogy Romhányi Török Gábor az *Értékek átértékelése* című Nietzsche aforizmagyűjtemény előszavában ugyan értekezik a hamisság vádjáról és mibenlétéről, azonban *A hatalom akarását* már nem látta el felvilágosító előszóval, annak magyar kiadásában tehát nem számol be a mű vitatottságáról.

lizmus meghaladásában az érték fogalma kulcsfontosságúvá lép elő. Kérdésünkre a választ *A hatalom akarása* 715. töredékében adja meg a filozófus. „Az »érték« szempontja a fennmaradási és gyarapodási feltételek szempontja az élet relatív tartamának komplex képződményére való tekintettel, a levésen belül.”¹⁷

Heidegger az érték lényegeként úgy adja meg, mint *szempontot, olyat, amit a szem megragad, amelyek szám- és mértékskálára vonatkoznak*. Az érték attól érték, hogy érvényben van, érvényben van mégpedig azért, hogy úgy lett tételezve, mint ami fontos. Mit ért ezen Heidegger? Úgy véli, hogy a filozófia Leibniz óta jogosan ragadja meg a látást, mint olyan elképzelést, amely a törekvés alapvonása.¹⁸ Fontos mozzanat, hogy az érték, mint a cél-látása jelenik meg Heidegger tanulmányában, ez a cél-látás pedig úgy határozza meg az értéket, mint amivel számolnunk kell. Ez a módja az értékekre tekintésnek, sőt maga az érték ettől válik *szem-ponttá*. Azonban az érték nem csupán az, amit szemügyre veszünk – véli Heidegger –, hanem valami, amit látásunk megragad, és így azt célul tűzi ki maga elé. Ebből már következik, hogy az értékek nem magánvalóan adottak, sokkal inkább olyanok, amelyek e látás, e nézőpont alapján tételeződnek. A látás és a cselekvés ezen a ponton összekapcsolódik, ám ez a látás az értékekre irányul, s minthogy a cselekvés vezérelve a látás, így az értékek tételezése sem vezethető vissza másra, mint a látásra magára. Az előzőeket Nietzsche-re vonatkoztatva Heidegger úgy véli, hogy „az értékekkel mint szempontokkal »fennmaradási, fokozódási-növekedési feltételek« tételeződnek. Ahol értékek tételeződnek, mindig a feltételek mindkét fajtáját szem előtt kell tartanunk, oly módon, hogy egységesen egymásra vonatkoztatottak maradjanak.”¹⁹ Látnunk kell, hogy Nietzsche itt valójában a metafizika meghaladására törekszik, hiszen azért, hogy az olyan értékek, amelyek a klasszikus metafizikai nézetek alapján a világ érzékfeletti tartományában foglalják el helyüket átértékelődnek, s maga az érzékfeletti eltöröltetik, az értéktételezés új elvének köszönhetően végbemegy a klasszikus nyugati metafizika átfordulása. Az értékek lényegi megfogalmazását adják Heidegger szavai: „A lényegi eszközök azok a feltételek, melyeket a hatalom akarása tételez önmaga számára. Ezeket a feltételeket nevezi Nietzsche értékeknek.”²⁰ Az itt felmerülő nietzschei fogalmat, vagyis *a hatalom akarását* a későbbiekben még bővebben tárgyalni fogjuk, most azonban

17 Nietzsche 2002, 307. o.

18 Heidegger 2006, 199. o.

19 Heidegger 2006, 199-200. o.

20 Heidegger 2006, 207. o.

az érték fogalmának felvázolása után a következőkben a nihilizmus és az értéktételezés problémájának összekapcsolására is ki kell térnünk.

A nihilizmusnak két fajtáját különbözteti meg Nietzsche: a beteljesületlen valamint a beteljesült nihilizmust. Nietzsche szavaival: „A [beteljesületlen] *tökéletlen* nihilizmus formái: ebben élünk. A nihilizmustól való menekülési kísérletek, ezen értékek átértékelése nélkül: az ellenkező hatást váltják ki, kiélezzik a problémát.”²¹ Mi tehát a teendő Nietzsche szerint? A válasz kézenfekvő számára. Ahhoz, hogy új értékekkel ruházzuk fel a világot, nem elég a régieket újakkal pótolni, – amint azt Heidegger írja – az érzékfeletti tartományát is fel kell számolni, ehhez azonban új értéktételezésre van szükség. Az érzékfeletti világ felett az érzéki világnak kell átvennie a szerepet; annak a következménye tehát, hogy Isten halott, ilyen módon már világosan látszik, hogy többet jelent egy ateista szubjektív véleménynél. Ezen a ponton alapozódik meg a nietzschei metafizika, és válik egyértelművé a nyugati történet kritikája. Azáltal tehát, hogy az érzéki világ előretör és uralkodóvá válik, Nietzsche szerint fölmagasztosulhat a földi élet eszménye. Ez azért történhet meg, mert mindennek törvényszerű kiváltója és oka a nihilizmus maga. Erre utal Nietzsche Heidegger által is idézett töredéke *A hatalom akarásából*: „A nihilizmus így válik a legtúlcsondulóbb élet eszményévé.”²²

Heidegger ehelyütt jogosan teszi fel a kérdést, hogy vajon mit jelent ez az élet Nietzsche számára. Itt ismét *A hatalom akarásának* 715. töredékére utalva állapítja meg, hogy „az élet fenntartása mindig az élet fokozásának szolgálatában áll. Minden olyan élet, amely a pusztta fennmaradásra szorítkozik, eleve hanyatlás.”²³ Hiszen, véli Heidegger, az ember életterének fenntartása nem lehet a célja, csakis eszköze éllete fokozásához, és fordítva: a felfokozott élet fokozza az élettér kiszélesítését. Az érték ebben az esetben válik a fennmaradási, valamint fokozódási-növekedési feltételek szempontjává, „hiszen minden látás egy-egy olyan élettekintet látása, amely minden elevent átjár. Azáltal, hogy az élet tételezi az eleven élet szempontjait, lényegét tekintve érték-tételező életnek bizonyul.”²⁴ Ennek tudatában egy újabb, elsőre homályosnak tűnő nietzschei fogalomra, mégpedig a *hatalom akarására* is fény derülhet. *A hatalom akarása* itt nem pusztán, mint a kiteljesedett lét szinonimája kerül előtérbe. Nietzsche maga írja: „Az

21 Nietzsche 2002, 23. o.

22 Heidegger 2006, 197. o. (A hatalom akarásának magyar kiadásában ez a szöveghely nem szerepel a 14. töredékben)

23 Heidegger 2006, 200. o.

24 Heidegger 2006, 200. o.

értékek és változásuk összefüggenek az érték tételezője hatalmának növekedésével.”²⁵ Heidegger e szöveghely alapján tehát a *hatalom akarását* magával az értéktételezés szükséges alapjával és az értékbecslés lehetőségének forrásával azonosítja. A hatalom akarása lényegében, mint ahogy arra számos szöveghely utal a nietzschei életműben, egyrészt az önmagunk feletti hatalom akarása, az autark emberi élet kiteljesedésének eszköze, másrészt azonban az értéktételezés elve is egyben.

a) A hatalom akarásának metafizikája

Mint a fentiekben már szó esett róla, az új értéktételezés mentén Nietzsche a metafizika meghaladására tett kísérletet, hiszen az értéktelenedett értékek az érzékfeletti világban foglalják el helyüket, s ez a világ tisztán metafizikai szerkezetű, továbbra is fenntartva, hogy a metafizika fogalmán a heideggeri szöveghely alapján a létező dolgok alapszerkezetét értjük. Heidegger az iméntiek tudatában a nietzschei filozófiát a hatalom akarásának metafizikájaként értelmezi²⁶. Ebben a kontextusban Heidegger szerint az akarat nem más, mint önmagunk összeszedése a feladotthoz. Azonban nem ragad le ezen a ponton:

Az akarat már bír azzal, amit akar. Ugyanis az akarat saját akaratát [vagyis önmagát] akarja.(...) Ekképpen a hatalom, mint hatalom felül akar emelkedni önmagán, s egyúttal maga mögé és alá kényszerül kerülni. (...) A hatalom addig és csak addig hatalom, amíg hatalomfokozás marad, és megparancsolja önmagának a »hatalomtöbbletet«. A hatalom akarása címben a hatalom szó, csak annak lényegét jelöli, amiként az akarat akarja magát, amennyiben parancsolás.²⁷

Jogos lehet a kérdés arra vonatkozóan, hogy mit érthetünk azon, hogy az akarat akarja magát. Az akaraton Heidegger szerint nem pusztán vágyódást kell értenünk, hanem parancsolást. Márpedig az, hogy az akarat akar, az engedelmesség egy formája, hiszen az akaratban – mint önmagunk felé irányuló parancsban – mi, parancsolók engedelmeskedünk annak *a rendelkezésnek, ami a parancsban megparancsoltatik*.²⁸ Vagyis azáltal, hogy akarunk, egyszersmind parancsolunk, és mindeközben engedelmeskedünk is magunknak, hiszen e parancsot önmagunk fölülmúlásával hajtjuk végre. A hatalom akarásának fogalmát jól világítják meg Nietzsche saját szavai, melyeket Heidegger is idéz: „[a hatalom akarása] a lét legbensőbb lényege.”²⁹ Továbbá:

A hatalom akarása és az örök visszatérés (essentia/existentia)

²⁵ Nietzsche 2002, 19. o.

²⁶ Vö. Heidegger 1994, 44-45. o.

²⁷ Heidegger 2006, 204-205. o.

²⁸ Uo. 204. o.

²⁹ Nietzsche 2002, 299. o.

„Akarni egyáltalában véve annyi, mint erősödni-akarni, növekedni-akarni, és hozzá az *eszközöket* is akarni.”³⁰ Végül pedig: „Minden akaratban értékelés van.”³¹

Belátható tehát, hogy a hatalom akarásán Nietzsche mennyivel mást ért, mint pusztán a hatalomra jutás törekvését. A hatalom akarása kulcsfogalom a nietzschei metafizika megalapozásában, mely fogalmat a filozófus jelentős értelmi többlettel ruház föl, hiszen ezzel, mint a lét legbensőbb lényegének definiálásával Nietzsche úgy kísérli meg betölteni az elértéktelenedett értékek helyét, hogy közben nem kívánja felhasználni a korábbi metafizika alapzatát, éppen ellenkezőleg: az új alapzat és princípium maga a hatalom akarása. Azzal, hogy a hatalom akarása önmaga fennmaradását kívánja biztosítani már értékként tételezi azt föl, s egyúttal megalapozza e tételezés szükség-szerű igazságát, mint bizonyosságot. Az igazság ezek szerint tehát a hatalom akarásának önmaga akarásában rejlik, vagyis abban, hogy a hatalom akarása önnön tartósságát kívánja, s ezáltal ennek igazsága szükségszerűen mint érték jelenik meg Nietzsche filozófiájában. Az új érték-tételezés csak a hatalom akarásának elvén keresztül vihető végbe, amennyiben az efféle akarat már önmagában hordozza az értékelést.

Műalkotás és igazság

A heideggeri értelmezés megmutatta, hogy Nietzsche metafizikájának az igazságon, mint értéken kívül egy újabb összetevője van, mégpedig a művészet, azt azonban Nietzsche elsősorban nem mint a művész esztétikummal bíró műalkotását jellezni. A filozófus szavaival: „A műalkotás, amely művész *nélkül* jelenik meg, például mint test, mint szervezet (porosz tisztikar, jezsuita rend). A művész milyen mértékben csak elsődleges fokozat. A világ mint önmagát megszüülő műalkotás.”³² A művészetet Nietzsche nyomán Heidegger is a hatalom akarása felől ragadja meg. A világ, amely önmagát műalkotássá alakítja csak és kizárólag e felől szemlélhető, amennyiben a létező egésze, amely magába foglalja a világot nem más, mint a hatalom akarása, vagyis a lét legbensőbb lényege. A művészet ekképp tehát érték, s az előzőek alapján feltehetően a legfőbb is egyben, még a korábban tárgyalt igazság fogalmát is meghaladja. E tételt maga Nietzsche explicit módon ki is mondja: „A művészet értékesebb az igazságnál.”³³ Egy másik helyen pedig: „Azért van művészet, hogy ne menjük tönkre

30 Uo. 289. o.

31 Heidegger 2006, 207. o.

32 Nietzsche 2002, 338. o.

33 Heidegger 2006, 211. o. (Az itt idézett szövegrészt *A hatalom akarása* magyar kiadása nem tartalmazza.)

az igazságtól.”³⁴ Ezeket a téziseket, valamint a művészet és az igazság kettősségét az előzőek alapján már meg tudjuk magyarázni. Amíg a művészet által a világ újrateheremti önmagát, vagyis érvényre lép benne az új értéktételezés valamint a hatalom akarásának az elve, addig az igazságosság a hatalom akarása felől már magának a létezőnek az igazsága, mely az életet a leginkább reprezentálja. Nietzsche metafizikájának éppen ezért e fogalompár alkotja magvát, s ezek alkotják maguknak az értékeknek a lényegét, s minthogy a hatalom akarása legelőször mint az új értéktételezés jelent meg az elértéktelenedett értékek ellenében („*Minden akarásban értékelés van.*”), már világossá válhatott e fogalmak kitüntetett szerepe.

Az örök visszatérés metafizikája

Mint az írtuk, az új értéktételezés csak a hatalom akarásának elvén keresztül vihető végbe. Azt, hogy a létre nézve mit is jelent mindez, Heidegger markáns megfogalmazása teszi világossá: „Az a mód, ahogyan a maga egészében vett létező, melynek essentiája a hatalom akarása, egzisztál, az egészében vett létező existenciája: »ugyanannak örök visszatérése«.”³⁵ Heidegger e kijelentésével egy újabb nietzschei fogalmat vezet fel, s ezzel tulajdonképpen ki is fejti Nietzsche metafizikájának lényegét, amely a hatalom akarása és az örök visszatérés fogalompáron, ezek egymáshoz való – az előző idézetben explicitte tett – viszonyán nyugszik. Ez azonban Heidegger olvasatában egy fontos megkülönböztetést von maga után, mégpedig az *essentia* és az *exisztencia* megkülönböztetését. Itt tehát a hatalom akarása mint *essentia*, ugyanannak örök visszatérése mint *exisztencia* jelenik meg.

Ha a hatalom akarása az egészébe vett létező *essentia*-ja, s ez egyúttal a fentiekből világosan látható metafizikai igazság is, ezzel Heidegger szerint Nietzsche eljutott minden metafizika csúcspontjához, hiszen az igazság, s az ebből kialakult bizonyosság is legfőbb értéknek bizonyul. Ebben az esetben tehát az igazság egyszersmind bizonyosság is. Az igazságosság fogalma itt kiemelt szerepet kap, hiszen azt Heidegger, mint a létező önmagát ismerő létét definiálja.³⁶ S mivel a létező létéről tudjuk, hogy az a hatalom akarása maga, így az igazságosság fogalma, mint olyané, amely a hatalom akarásától nem választható el, felértékelődik. Heidegger ennek alátámasztásául Nietzsche két nem publikált feljegyzését is idézi. Először: „Az igazságosság mint építő, kiválasztó, megsemmisítő gondolkodásmód, értékelésből

34 Nietzsche 2002, 350. o.

35 Heidegger 2006, 207. o.

36 Uo. 214. o.

fakadván; magának az életnek a legfőbb reprezentánsa.”³⁷ (1984) Másodsor: „Az igazságosság mint egy olyan messzire tekintő hatalom funkciója, amely továbblát jó és rossz kicsiny perspektíváin, vagyis az előny szélesebb horizontjával bír – azzal a szándékkal, hogy fenntartsa Valamit, ami több, mint ez vagy az a személy.”³⁸ E szöveghelyekből jól kivehető, hogy az igazságosság fogalma Nietzschénél nem etikai, vagy jogi értelemben szerepel. A igazságosságra a hatalom akarása felől tekint, amely „annak a létezőnek az igazsága, mely a hatalom akarásának módján van. (...) Az igazságosság azonban annak a létezőnek a léttől magától meghatározott igazsága.”³⁹

d) Az örök visszatérés egy klasszikus értelmezése

A fejezet eddigi részeiben heideggeri alapokon a hatalom akarását és az örök visszatérés tanát mint a nietzschei metafizika kulcsfogalmait kívántuk bemutatni, de mint a dolgozat bevezetőjében már utaltunk rá, a fentiekben ismertetett értelmezés csak egyike a lehetséges megközelítéseknek. A kérdésünk most az, hogy vajon vezethet-e egy mérőben más megközelítés hasonló metafizikai következtetésekre, mint amiket Heidegger tanulmánya alapján levonhattunk. Ha ez így lenne, akkor egy újabb lépést tehetnénk afelé, hogy az *Isten halott* kijelentést jogosan a nietzschei metafizika megalapozásának tekinthessük.

Az örök visszatérés⁴⁰ elmélete több filozófiai és vallási hagyomány része, így maga az elképzelés nem tekinthető minden mértékben Nietzsche sajátjának. Nietzsche már a *Fátum és történelem* című 1862-es dolgozatában is foglalkozott az idő örök körforgásával: „Nincs vége soha ennek az örök változásnak? (...) Óráról órára halad tovább a mutató, hogy tizenkettő után újrakezdje járását; új világszakasz kezdődik.”⁴¹ Végtére is – állapítja meg Safranski is –, ez az időszámítás cseppet sem új, hiszen maga az óra, a számlap, és a mutatók mind semmit sem változtak.

Nietzsche a filozófiákon és a vallásokon kívül ifjúkori példaképénél, Schopenhauernél is találkozott a körben forgó idő, az örökkévalóság illetően eszméjével. A tan alapjai ezenfelül többek között a Dionüosz-mítoszban is fellelhetőek, hiszen maga Dionüosz foly-

37 Uo.

38 Heidegger 2006, 214-215. o.

39 Heidegger 2006, 215. o.

40 Az örök visszatérés kapcsán ehelyütt elsősorban az *Így szólott Zarathustra* ide vonatkozó soraira gondolunk: „És ha már minden volt: mit tartasz törpe, erről a pillanatról? Nem kell-e, hogy már egyszer ez a kapubejárás is volt légyen? / Nem kell-e örökkön-örökké visszatérnünk?” (Nietzsche 2000, 192. o.)

41 Safranski 2002, 206. o.

tonosan, újra és újra feltámadó istenség. Mivel Nietzsche filológiai tanulmányai során behatóan tanulmányozta a görögség történelmét, valamint korai filozófiájának éppen Dionüszosz⁴² állt a középpontjában (*Tragédia születése*), joggal feltételezhető, hogy a mítosz nagyban hatott Nietzsche gondolkodására.

Vizsgáljuk most meg, hogy milyen következtetéseket von le Nietzsche a tudomány korabeli állása szerint az örök visszatérés tanát illetően. Az anyag és energia mennyisége az idő végtelenségével szemben korlátozott, így Nietzsche, vagyis minden élő és élettelen között elképzelhető esemény már megtörtént, és végtelenszer újra meg fog ismétlődni.

Az erők világa nem tűr nyugalmi helyzetet: mert különben már elérte volna, és a lét órája állna. Az erők világa tehát soha nem kerül egyensúlyba, soha egy pillanatra sincs nyugalomban, ereje és mozgása minden időben egyforma mértékű. Amilyen állapotot ez a világ csak elérhet, azt egyszer már szükségképp elérte, és nem is csak egyszer, hanem számtalanszor. Így ezt a pillanatot: egyszer már megvolt, sőt, sokszor, és ugyanígy vissza fog még térni, és minden erő ugyanúgy fog eloszlanı benne, mint most: és ugyanez a helyzet azzal a pillanattal, amely ezt szülte, és azzal, amely ennek a mostaninak a gyermeke lesz. Ember! Minduntalan megfordítják egész életedet, mint egy homokórát, és az minduntalan ugyanúgy leperog – egy nagy percnyi idővel közben, míg minden feltétel, amely létrehozott téged, a világ körforgásában újra össze nem találkozik.⁴³

Az örök visszatérés elmélete itt mint a 'hideg' világegyetem 'hideg' törvénye jelentkezik. Ez csak akkor rémíthetné meg az embert, ha a tudat maga emlékezne is az ismétlődésekre. De átélheti-e ezt az élményt az ember személyesen? Nietzsche így ír erről: „egy lehetőségnek (a visszatérés lehetőségének) a gondolata is megrázhat és átalakíthat bennünket, nemcsak érzések és várankozások! Milyen nagy hatása volt az örök kárhozat lehetőségének!”⁴⁴ Az örök visszatérés tana tehát arra szólít fel, hogy úgy éljük meg a pillanatot, hogy ne rettegjünk attól, ha az újból visszatérne: „Nyomjuk rá életünkre az örökkévalóság képmá-

42 A Tragédia születésének megírását megelőzően Nietzsche két előadást is tartott 1870-ben, január 18-án *A görög zenedráma*, majd február 1-jén a *Szókratész és a tragédia* címmel, melyekkel a filozófus megalapozta a két évvel később megírt 'tragédiakönyvet'. Nietzsche ezekben az előadásokban azon elképzelését tárta a hallgatók el, miszerint ő maga a Dionüszosz-kultuszban látja a görög tragédia megszületésének okát. Az első előadást még könnyedén befogadta a filológus szakma, a második azonban már heves ellenállást váltott ki. Ebben Nietzsche már utal arra, amit később a tragédiakönyvben részletesen is kifejt, hogy a tragédia születése egy bomlási folyamat kezdete, melyet az intellektualizálódás vált ki.

43 Nietzsche 1980, (9. kötet, 498.), magyarul in. Safranski 2002, 210-211. o.

44 Uo. 523., magyarul in. Safranski 2002, 221-213. o.

sát! Ez a gondolat többet tartalmaz, mint minden olyan vallás, amely megveti ezt az életet mulandósága miatt, és arra tanított, hogy tekintünk egy meghatározatlan másik életre vessük⁴⁵ – írja Nietzsche. Azzal, hogy „Isten meghalt”, Nietzsche felismerte az élet, az emberi lét kockázatjellegét. Az örök visszatérés tanát Nietzsche tehát metafizikai magasságokba emelte, ez a megállapítás pedig feltehetően válaszként szolgálhat a fejezet elején feltett kérdésünkre.

A klasszikus metafizika vége

a) Az übermensch és az utolsó metafizika

Most, hogy a nihilizmus és a hatalom akarása terminusát, valamint az ezekhez társuló főbb nietzschei fogalmakat – melyek a filozófus hírhedt mondásának megértésében fontos szerepet játszanak – áttekintettük, szót kell ejtenünk arról is, hogy kikben mehet végbe a hatalom akarásának az előzőekben tárgyalt kiteljesedése, vagyis a hatalom akarása által meghatározott akarás. Ha Isten halott, az emberiségnek – heideggeri megfogalmazásban – egy másik történelembe kell átlépnie. Azt az embert, akiben a hatalom akarása megtestesül Nietzsche *übermensch*nek, az embert fölülmúló embernek nevezi. A filozófus szerint ez az az embertípus, aki a hatalom akarása révén képes az egészében vett létező felett uralkodni, egyedül a lét kedvéért. Az *übermensch* lényege a hatalom akarásában s a lét abbéli törvényében alapozódik meg, amely az embert folyamatos önmeghaladásra ösztönzi.

Nietzsche *Az antikrisztus* előszavában is hangot ad dühének, melynek tárgya a *nem-emberfeletti ember*. A filozófus számára az emberiség teljességgel érdektelen, csupán a maradék. „Az embernek az emberiséggel szemben fölényben kell lennie, mégpedig az erő, a lélek fensége – a lenézés révén.”⁴⁶ *Az Übermensch* létjogosultságát Isten halála biztosítja, azonban az *embert fölülmúló embernek*, mint Isten gyilkosának csak akkor van esélye és haszna, ha maga is isteni nagyságúvá válik. Isten megöléséről *A vidám tudományban* így ír Nietzsche: „Vajon e tett nagysága nem túl nagy-e nekünk? Nem csak azért kell-e nekünk magunknak is Istenné válnunk, hogy méltók legyünk hozzá?”⁴⁷ Az ember Isten megölésével vallásos igényét többé már nem kifelé vetíti; épp ellenkezőleg: vallásos hitét az önmeghaladásába veti. Nietzsche Isten halálának kimondásával felszámolta az érzékfeletti világot (az eszmék és eszmények platóni tartományát), mert az emberek szemét a túlvilági létről a földi élet felértékelése felé kívánta fordítani, az önmeghaladás szellemi eszméjével pedig az emberfeletti ember számá-

45 Uo. 503., magyarul in. Safranski 2002, 213. o.

46 Nietzsche 2007, 7. o.

47 Nietzsche 2003, 151. o.

ra egy merőben más életteret kívánt megalapozni. Az ember és Isten kapcsolatáról ezt írja *A vidám tudományban*:

Van egy tó, amely egy napon lemondott róla, hogy lefolyjon, és gátat vetett ott, ahol eddig lefolyt: azóta ennek a tónak a szintje egyre magasabbra emelkedik: talán éppen ez a lemondás fog bennünket is el látni azzal az erővel, amellyel magát a lemondást el lehet viselni; talán az ember mostantól fogva egyre magasabbra fog emelkedni, miután többé már nem ömlik ki egy Istenbe.⁴⁸

Az embernek tehát, miután képessé vált az *emberfeletti ember* megteremtésére, az önmagába vetett hitéhez Nietzsche szerint többé már nincs szüksége Istenre. Az *Übermensch* teremtő hatalmának egyik aspektusa épp abban rejlik, hogy képes Istent elhagyni egy olyan cél érdekében, amelynek megvalósításához mindeddig szüksége volt rá.

Az emberfeletti ember tehát olyan individuum, aki maga szabja meg magának a cselekedet törvényét, s épp ezért a hagyományos morálra nincs szüksége, s az nyilvánvalóan csak terhére lenne. „Kötél az ember, kötélt az állat és az embert fölülmúló ember között – szakadék felett feszülő kötélt... Attól nagy az ember, hogy híd ő, és nem cél: hogy általjutás ő és alábukás – szeretni azt lehet benne csak.”⁴⁹ Az emberfeletti ember nem más, mint az emberi lét végcélja. Az *Emberi, túlságosan is emberiben* ezt így fogalmazza meg Nietzsche: „Légy úrrá önmagadon, légy úrrá erényeiden is. Azelőtt ők voltak a te uraid; de csak a szerszámaid lehetnek, más szerszámok mellett. Légy úrrá rokon- és ellenszenveiden, és tanuld meg ezt az akaratodat életbe léptetni vagy szüneteltetni, mindenkori magasabb céljaid szerint.”⁵⁰ A magasabb rendű emberiséget éppen ezek nyomán Nietzsche a sikertült egyedekben, mint *emberfeletti emberekből* és – ahogy arra a korábbiakból következtethetünk – a *nagy művekben* látja.

Nietzsche az *Übermensch* alakjához ezeken felül szorosán hozzákapsolja a lenézés képességét. „Szeretem, akikben hatalmas megvetés lakozik, mert hatalmas öbennük a tisztelet is, nyilak ők, melyeket a túlsó part felé lő ki a vágy.”⁵¹ A filozófus szembeállítja a magasztos, *emberfeletti embert* a megvetendő ellenpéldával, az *utolsó emberrel*. A legmegvetendőbb ember Nietzsche szerint pedig nem más, mint ez

48 Nietzsche 2003, 151. o.

49 Nietzsche 2000, 21. o.

50 Safranski 2002, 241. o.

51 Nietzsche 2000, 18. o.

az utolsó ember⁵², „aki nem bírja többé megvetni magát.”⁵³ Az utolsó ember világa a kényelmes tömeg világa, amely kockázatmentes, s amelyben sem szerelem, sem vágy, sem teremtés mint a létezés velejárója nem lesz többé.

Az *Übermensch* fogalmával Nietzsche láthatóan nem akart mást elérni, mint egy látszólag Isten nélküli világban meghaladni az embert, és egyúttal megteremteni azt. Az *emberfeletti ember* magatartásának követelményeit Nietzsche a *Zarathustra A három átváltozásról* szóló fejezetében fejt ki, amely lényegében egyúttal a régi értékek átértékelésének is talajául szolgál. Ebben a fejezetben írja le a szellem három átváltozását, azt, hogy miképp lesz a szellemből először teve, majd a tevéből oroszlán, végül az oroszlánból gyermek.

A szellem az emberi lélek első lépcsőfokán, mint teherbíró szellem áll. „Sok van, ami a szellemnek súlyos, ami súlyos az erős, teherbíró szellemnek, melyben tisztelet lakozik: arra vágyik az ő ereje. Ami súlyos és a legsúlyosabb. Súly? Mi az? Mi az, ti hősök? – kérdi a teherbíró szellem –, már hátamra is veszem, hogy örvendjenek erőmnek.”⁵⁴ Nietzsche úgy ír a tevéről, mint aki a moralitás örökségének terhét cipeli, s ebben ráadásul örömét is leli. A teve az, aki szolgál, s terhét a gyengébb helyett cipeli. A kietlen sivatagban megtörténik a második átváltozás. „(...) oroszlán lesz a szellemből ott, és szabadságot rabol magának, hogy ő legyen ura önnön sivatagának (...). Új értéket teremteni – erre még az oroszlán sem képes: de megteremti az új teremtés szabadságát – erre jó az oroszlán hatalma.”⁵⁵ A szellem utolsó lépcsőfoka a gyermek. Nietzsche szavaival: „Ártatlanság a gyermek és feledés, újrakezdés, játék, magából pördülő kerék, első mozdulat, szent igenlés.”⁵⁶ E három átváltozás Nietzsche szerint az értékek átértékelésének a feltétele; a szellem átváltozásai ezek, s az *emberfeletti ember* megszületésének kulcsmozzanatai.⁵⁷

52 Heidegger értelmezésében: „Az utolsó ember (...) az, aki már nem képes arra, hogy túlnézzen önmagán, s hogy önmaga fölé lépve feladatának szintjére emelkedjék, és azt, a feladat lényegének megfelelően, magára vegye.” (Kunszt 2002, 112. o.)

53 Nietzsche 2000, 23. o.

54 Nietzsche, *Így szólott Zarathustra*, 31.

55 Uo. 32. o.

56 Uo. 33. o.

57E gondolatát még azzal egészíti ki, hogy a szeretetet magát teszi meg teremtő erővé, amely az életet minduntalan fenntartja. „Való igaz: nem az élet, de a szeretet megszokása készlet, hogy szeressük az életet.” (Nietzsche 2000, 51. o.) Annak ellenére kell tehát az embernek akarnia a szeretetet, hogy az élet erre nem ad elég okot. Nietzsche a *Zarathustrában* kettős értelemben használja a szeretetet. A szeretet egyik formája a barátság, amely emberfeletti emberek között jöhet csak létre. A másik a felebaráti szeretet, ami Nietzsche szerint nem más, mint önmagunk szeretete a másik személyében. A szeretet ez utóbbi fajtája értéktelen a filozófus szerint.

Visszatérve Isten halálához azt mondhatjuk, hogy az egyfelől egy korszak végét jelenti, másfelől egy új kezdetet, nevezetesen az ember önmeghaladásának a kezdetét, amikor is az értékek átértékelésének az ember legfőbb céljává kell válniuk. Nietzsche szerint a kereszténység azzal, hogy a testet alulértékelt, magát az életet, a létezését értékelt alul. A filozófus elveti a keresztényi, szigorú test-lélek dualizmust, és úgy véli, hogy a lélek is a test egy formája. „»Test vagyok és lélek« – így szól a gyermek. És vajon miért ne szólhatnánk úgy, mint a gyermek? De azt mondja, aki magára ébredt, és immáron tudva tud: Test vagyok egészen, semmi más; a lélek szó pedig azt mondja csupán: valami testi.”⁵⁸

Ugyan az *Isten halott* kijelentésről mint a nietzschei metafizika megalapozásáról kívánunk beszélni, arról azért nem feledkezhetünk meg, hogy az emberfeletti ember víziója Nietzschénél kétirányú. A filozófus hitte a fejlődés eszméjét, és a darwinizmus fontosabb elemeit elfogadva be is kellett látnia – mégha az elméletet kissé kritikusan is fogadta –, hogy az embernek mint a biológiai fejlődés termékének egyedül akkor tulajdoníthat szellemet, ha azt a test egyik aspektusának fogja fel. Nietzsche erről az *Zarathustrában* így fogalmaz: „A teremtő test teremtett magának szellemet, hogy keze legyen akaratának.”⁵⁹ Ugyan a szellem elanyagiasítása az egyik irányban leértékeli az embert, a másikban viszont lehetőséget biztosít Nietzschének arra, hogy a fejlődésbe vetett hitét biológiai szinten is alkalmazza. Többek között ez vezetett odáig, hogy Nietzsche megalkotta az *emberfeletti ember* eszményét, mint magasabb rendű élőlényét, akiben a biológiai evolúció beteljesülhet.

E rövid kitérő után térjünk vissza Isten halálának metafizikai aspektusához. A fentiek alapján levonhatjuk a következtetést, hogy csak is az *übermensch* által és benne teljesebben ki a nietzschei és egyben utolsónak vélt metafizika. Heidegger röviden összefoglalva az utolsó metafizikát így ír: „Az érzékfölötti világ érzékfölötti alapja, minden valós valóságos valósága gyanánt elgondolva, elveszítette valóságosságát. Ez a metafizikai értelme annak a metafizikailag elgondolt mondanak, hogy »Isten halott.«”⁶⁰ Úgy véli, téved az, aki úgy gondolja, hogy Nietzsche az emberfeletti embert akarta Isten helyébe ültetni, sőt e gondolatot képtelenségnek tartja, hiszen az emberi lényeg Isten lényegterületét sosem érheti el.⁶¹ Ugyan Isten helye üresen ma-

58 Nietzsche 2000, 41. o.

59 Nietzsche 2000, 42. o.

60 Heidegger 2006, 221. o.

61 Uo. 222. o.

radt, Nietzsche nem akarja azt betölteni, hiszen a metafizika, melynek alapjait már meghatározta, épp az érzékfeletti tartomány eltörlésére, valamint e tartomány által magába foglalt értékek átértékelésére hivatott. Az ember új lényegterülete, így Heidegger, a hatalom akarása által, csakis a lét nevében realizálódhat és teljesezhet ki⁶², s mivel ez a terület az új metafizika tartományába esik, ezért már elvi alapon is képtelenség az a nézet, amely szerint Nietzsche az embert a klasszikus metafizika által definiált, s az érzékfeletti világban meghatározott helyet betöltő Isten helyébe kívánta volna helyezni.

b) Isten halálának következményei

Nietzsche a *Zarathustra, A legocsmányabb ember* című fejezetében eképp látja e halál bekövetkeztének okát: „Őnéki azonban – meg kellett halnia: hisz látta mindent látó szemével – látta az ember mélységeit az alapokig, minden takargatott ocsmányságát, szűgyenét... A mindent látó isten, aki látta az embert is: ennek az istennek meg kellett halnia! Nem visel el az ember ilyen szemtanút.”⁶³ Heidegger felteszi a kérdést, hogy miként lehetséges, és hogy jutott el az ember oda, hogy képessé vált megölni Istent, hiszen Nietzsche épp ezt állítja: *Mi öltük meg őt*. Továbbá *A vidám tudomány* 125. aforizmájában (*Az esztelen ember*) így ír: „De hát hogyan cselekedtük ezt? Hogy voltunk képesek kiinni a tengert? Ki adta nekünk a szivacsot, hogy az egész horizontot eltöröljük vele? Mit tettünk, amikor eloldoztuk ezt a Földet a Napjától?”⁶⁴ Ennek a szövegrésznek Heidegger részletes és átfogó elemzését adja. Úgy véli, hogy a Föld eloldozásával Nietzsche a kopernikuszi fordulatra tesz erős utalást, s ugyanebben a hasonlatban a Nap utalás Plátón hasonlatára is. A nap fénykörében jelennek meg a létezők, mint az ideák képmásai, ezen a körön belül mutatkozik meg tehát a létező maga. A nap mint az érzékfölötti terület reprezentánsa eloldoztatott a Földtől, s ebben a hasonlatban tulajdonképpen megnyilvánul a klasszikus metafizika elvetése, mint olyané, amely a létezők érzékfeletti területét két évezreden át mint irányjelzőt tartotta fent az emberiség számára. A horizont és a tenger fogalmi szoros összekapcsolódnak a heideggeri értelmezésben, hiszen a tenger – véli Heidegger – a létezők egészének a hasonlata, melynek kiivásával értelemszerűen a metafizika által meghatározott létezők szerepfosztása történt meg. A horizont mint látókör szerepel az értelmezésben, magát „az érzékfe-

62 Vö. Heidegger 1994, 48-54. o.

63 Nietzsche 2000, 317. o.

64 Nietzsche 2003, 125. aforizma

letti világot mint igazán létező világot jelöli.”⁶⁵ A létezők számára tehát nem adott többé a Nap, mint irányjelző, megvilágító, a tenger mint a létezők egésze, s a horizont mint az érzékfeletti világ. Ezek helyett azonban ott van a hatalom akarása, s vele az új értéktételezés elve éppúgy, mint az *übermensch* és az *örök visszatérés* nietzschei víziója – állítja Heidegger.

Heidegger szerint a fentiekben leírt három hasonlatnak Isten megölésére további következményei vannak. Úgy véli, hogy e halálnak eleven okozója az, hogy az irányjelző látókör (Nap) megszűnt, amiképp a metafizikai értelemben vett létezők egésze (Tenger) és az érzékfeletti világ (Horizont) is. E három elem együttes megszűnése vezetett tehát Isten halálához, mint olyanéhoz, akiben e három metafora benne foglaltatik. Isten megölésének folyamatában az ember lényegi változáson megy át, hiszen ő az, aki az „önmagában létező értelmében vett létezőt megszünteti.”⁶⁶ Az ember ebben a gyilkosságban a hatalom akarása – vagyis a létező léte – felől nézve biztosítja fennmaradását és önnön biztonságát. E folyamat végén jól látható tehát, hogy a klasszikus metafizika, mint olyan, elszenvedti utolsó csapását, és végérvényesen eltöröltetik. Az új értéktételezés után többé nyoma sem maradhat, hiszen minden, a klasszikus metafizika által meghatározott fogalom átértékelődik és szerepét vesztetté lesz: „*a lét értékévé válik a hatalom akarása által*”.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a nietzschei „metafizikát” csak a fentiekben vázolt keretben, idéző jelben és jobb fogalom hiányában nevezhetjük metafizikának, hiszen ha fenntartanánk számára az eredeti fogalmat, akkor a hatalom akarását is nihilizmusként kéne felfognunk, mégpedig azért, mert a metafizika fogalmán az eddigi világ s a létezők meghatározottságának történelmi sorsát is értjük. Vagyis a hatalom akarása sem lenne egyéb, mint a nihilizmus történetének egy újabb fejezete, s nem válna belőle éppen magának a nihilizmusnak a meghaladása.

Mint látható, Nietzsche híressé és hírhedté vált megfogalmazásából egy teljes metafizikai tan fejthető fel, amely az összes főbb nietzschei fogalmat magába foglalja. E rövid mondat fentiekben tárgyalt és a heideggeri tanulmány alapul vételével adott értelmezése talán önmagában is helytálló lehet, azonban számos ponton egészíthető ki, amennyiben a kereszténység kritikája felől is megvizsgáljuk, még akkor is, ha minden egyéb érelemzésünket e keretbe kell, hogy ágyazzuk, hiszen a kereszténység kritikájából tulajdonképpen csak a nihilizmus

65 Heidegger 2006, 227. o.

66 Heidegger 2006, 227. o.

egységesebb képéhez és teljesebb megértéséhez juthatunk el. Ahhoz tehát, hogy határozott képet alkossunk e mondat jelentéséről – Isten halott –, véleményem szerint, a lehető legtöbb szempontból kell még, hogy megvizsgáljuk azt.

Irodalomjegyzék:

BABICH, Babette E.: A művészet posztmodern hermeneutikai ontológiája felé: heideggeri igazság nietzschei stílusban. ford.: Zsélyi Ferenc. in: Pompeji I/3 (1990)

BLONDEL, Eric: A nietzschei alapprobléma és előzményei. ford.: Kányádi András. in: Ex Symposion (Nietzsche különszám) III. (1994), 91-95. o.

CAMUS, Albert: Nietzsche és a nihilizmus. in: Camus, Albert: A lázadó ember. (83-99. o.) ford.: Fázsy Anikó, Bethlen Gábor Könyvkiadó RT., Budapest, 1992.

DOYLE, Tasrina: Nietzsche on Epistemology and Methaphysics, Edinburgh University Press, 1999.

Fehér M., István: Martin Heidegger: Egy XX. Századi gondolkodó életútja, Göncöl Kiadó, Budapest, 1992.

FINK, Eugen: Nietzsche's Philosophy, Trans: Goetz Richter, Continuum, London – New York, 2003.

GERHARDT, Volker: Vom Willen zur Macht. Antrophologie und Methaphysik der Macht am exemplarischen Fall Friedrich Nietzsches, Berlin – New York, 1988.

HEIDEGGER, Martin: Nietzsche mondása: „Isten halott” in: Rejtektutak. Ford.: Czeglédi András, Osiris Kiadó, Budapest, 2006.

HEIDEGGER, Martin: Nietzsche. Zwei Bände, Pfullingen, 1961.

HEIDEGGER, Martin, A metafizika alapfogalmai, Osiris Kiadó, Budapest, 2004.

HEIDEGGER, Martin: Nietzsche metafizikája. Ford.: Sarankó Márta. in: Ex Symposion (Nietzsche különszám) III. (1994), 42-54. o.

KUNSZT, György: Nihil és ámen (Nietzsche reflexiók). Gond-Cura alapítvány – Palatinus Kiadó, Budapest, 2002.

NIETZSCHE, Friedrich: A hatalom akarása. Ford.: Romhányi Török Gábor, Cartaphilus Kiadó, Budapest, 2002.

NIETZSCHE, Friedrich: Az értékek átértékelése. Ford.: Romhányi Török Gábor, Holnap Kiadó, Győr, 1998.

NIETZSCHE, Friedrich: A vidám tudomány. Ford.: Romhányi Török Gábor, Szukits Könyvkiadó, 2003.

NIETZSCHE, Friedrich: Így szólott Zarathustra. Ford.: Kurdi Imre, Osiris Kiadó, Budapest, 2000.

- NIETZSCHE, Friedrich: Az antikrisztus. Ford.: Csejtei Dezső, Attraktor Kiadó, Máriabesnyő-Gödöllő, 2007.
- NIETZSCHE, Friedrich: Ecce homo. Ford.: Horváth Géza, Göncöl Kiadó, Budapest, 1994.
- NIETZSCHE, Friedrich: Emberi, nagyon is emberi. Ford.: Horváth Géza, Osiris Kiadó, Budapest, 2008.
- NIETZSCHE, Friedrich: Adalék a morál genealógiájához. Ford.: Romhányi Török Gábor, Holnap Kiadó, Győr, 1996.
- NIETZSCHE, Friedrich: Friedrich Nietzsche válogatott levelei. Ford.: Romhányi Török Gábor, Holnap Kiadó, 2008.
- NIETZSCHE, Friedrich: Sämtliche Werke. Studien ausgabe in 15 Bänden. Herausgeben von Giorgio Colli und Mazzino Montinari, München, 1980.
- PLATÓN, Az állam, (fordította, az utószót és a jegyzeteket írta Jánosy István), Lazi, Szeged, 2001.
- POELLNER, Peter: Nietzsche and Methaphysics, Oxford University Press, 2000.
- SAFRANSKI, Rüdiger: Nietzsche – Szellemi életrajz. Ford.: Györffy Miklós, Európa Könyvkiadó, Budapest 2002.
- SAFRANSKI, Rüdiger: Egy némethoni mester és kora (Heidegger és kora), Ford.: Rácz Péter, Schein Gábor, Tatár Sándor, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2000.
- SZABÓ, Zsolt: Az élet fogalma Nietzsche filozófiájában. in: Kellék II/2. (1995), 7-10. o.
- TATÁR, György: Az öröklét gyűrűje. Nietzsche és az örök visszatérés gondolata, Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
- TATÁR, György: Friedrich Wilhelm Nietzsche. in: 33 híres bölcseleti mű. Móra Könyvkiadó, Budapest 1995.
- TATÁR, György: Isten halott. Gondolatok egy gyászjelentéshez. in: Tatár György: Pompeji és Titanic, Atlantisz, Budapest, 1993.